

Alkol ve Madde Kullanımı ile İlgili Dünyanın En Büyük Okul Anketi: ESPAD Üzerine Bir Değerlendirme

The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs: A Review

Uğur Evcin^a

Gençler arasındaki madde kullanım davranışı ve yaygınlığı birçok ülke için önemli bir endişe kaynağıdır. Bu nedenle ülkeler gençlerin alkol ve diğer madde kullanım alışkanları ve kullanım nedeniyle ortaya çıkan sorunlarla ilgili bir anlayış geliştirebilmek için farklı örneklerde çeşitli araştırmalar yapmaya çalışmıştır. Ancak yapılan çalışmalar, her ülkede farklı içeriklerle, farklı zaman dilimlerinde ve farklı yaş gruplarına yönelik olarak yapılandırıldığından ülkeler arasında sorun hakkında karşılaştırılabilir veriler ve kapsamlı bir resim sunma noktasında yetersiz kalıyordu.

İsveç 1971'den itibaren düzenli okul anketleri düzenlerken 1980'lerde çok az ülke, madde kullanımı ile ilgili sürdürülebilir ve düzenli bir anket uygulaması gerçekleştirmekteydi. Sonrasında düzenli çalışma yapan ülkelerin verilerini İsveç kendi verileriyle karşılaştırmaya başlayınca bunun bir ihtiyaç oluşturduğu gözlemlendi. 1993 tarihinde bununla ilgili bir proje hazırlanmasına karar verildi. Proje kapsamında, okul tabanlı anket ölçümleriyle ülkelerin genç nüfusunun

^a Psikolojik danışman ve adli tıp bilim uzmanıdır. TUBİM ulusal uzmanıdır. İstanbul Üniversitesi'nde doktora eğitimi-
ne devam etmektedir.

Elektronik posta: evcinugur@gmail.com

tütün, alkol ve diğer bağımlılık yapıcı madde kullanım davranışlarıyla ilgili veri toplanması ve ülkeler arası karşılaştırmalarının yapılabilmesi amacıyla çoğu Avrupa ülkelerinden araştırmacılarla irtibata geçildi.

1995 yılında “Alkol ve Uyuşturucu Kullanımına Yönelik Avrupa Okul Anketi Projesi (ESPAD)” olarak bilinen ilk büyük ölçekli Avrupa okul anketi, 26 ülkeyi kapsayan bir uygulama ile gerçekleştirildi. O zamandan bu zamana her dört yılda bir ESPAD anketi artan sayıda yeni ülkelerin katılımlarıyla uygulanmaya ve raporlanmaya devam edilmektedir. Bu kapsamda 1995’te 26 ülke; 1999’da 30 ülke; 2003’te 35 ülke; 2007’de 35 ülke (2008’de artı 5 ülke); 2011’de 39 ülke yer almıştır ve 2015’te 40’ın üzerinde ülkenin katılımı hedeflenmiştir (Hibell ve ark., 2012; Hibell ve Guttormsson, 2013).

ESPAD birçok ülkedeki bağımsız araştırma ekiplerinin ortak bir girişimi olup bu hâliyle gençlerde madde kullanımına dair dünyadaki en büyük uluslararası araştırma projesidir. ESPAD 1993 yılında, İsveç Alkol ve Diğer Uyuşturucu Bilgi Konseyi’nin (CAN) inisiyatifi, Avrupa Konseyi’ndeki Pompidou Grubu’nun desteğiyle kurulmuş, ayrıca Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığını İzleme Merkezi (EMCDDA) iş birliğinde çalışmalarını yürütmektedir. ESPAD projesi tarafından sunulan bilgiler Avrupa’da gençlere ilişkin tabloyu anlayabilmek için önemli bir bilgi kaynağı teşkil etmektedir.

ESPAD Projesinin Hedefleri

ESPAD Projesi’nin hedefleri arasında aşağıdaki hususlar yer almaktadır (Hibell, 2014).

- Avrupa’da mümkün olduğunca çok sayıda ülkede, 15 ila 16 yaşındaki öğrenciler arasında, madde kullanımına yönelik bilgi toplanması hususuna ortak bir yaklaşım getirmek ve kullanım davranışı ile ilgili karşılaştırılabilir veriler toplamak,
- Zaman içerisinde dönem ve ülke bazlı kullanım davranışındaki eğilimleri izlemek ve Avrupa’da ülkeler arasındaki eğilimleri değerlendirmek ve karşılaştırmak,
- AB Uyuşturucu Stratejisi ve Eylem Planları’nın ve alkol kullanımının zararlı kullanımını azaltmak için Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) Küresel Alkol Stratejisi dâhil, alkol ve diğer bağımlılık yapıcı maddelerin kullanım dav-

ranışı ile ilgili ulusal ve uluslararası strateji ve eylem planlarının (AB Alkol Stratejisi, Ulusal Stratejiler gibi) hazırlanmasında değerlendirilmek üzere ilgili konulara yönelik veri sağlamak,

- Ulusal kamu politikalarının tartışılması ve hazırlanmasında, önleme faaliyetleri dâhil, gençler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımının önlenmesi için yapılandırılacak çalışmalar için kullanılabilir veriler sunmak,
- Avrupalı öğrenciler arasında madde kullanımına ilişkin ortaya çıkan sorunlar hakkındaki farklı risk faktörlerini anlayabilmek, araştırmacıların bu alanda çalışmalar yapılabilmesini teşvik etmek amacıyla, araştırma toplulukları tarafından kullanılabilir veri tabanında yer alan karşılaştırılabilir verilerin ulaşımına olanak sağlamaktır.

ESPAD ve Standardizasyonun Sağlanması

ESPAD, Avrupa'da birçok farklı ülkede yapılandırılmaya ve uygulanmaya çalışıldığı için ciddi bir standardizasyon süreci sürekli olarak oluşturulmaya çalışılmaktadır. Burada en önemli vurgu, çok geniş bir coğrafyada uygulanması nedeniyle okul tabanlı bir anket olarak geliştirilmiştir. Okul tabanlı uygulanan anketler; daha kısa sürede daha çok hedef kitleye uygulanabilmekte ve çok daha uygun maliyetlerle gerçekleştirilebilmektedir. Ülkeler arası standardizasyonun oluşturulması, örnekleme yapılması ve geçerliğinin daha yüksek olması nedeniyle de önemli bir tercih sebebidir.

ESPAD Projesi'nin ülkelere uygulanma süreciyle ilgili sunduğu belirli kriterleri bulunmaktadır (Hibell ve Guttormsson, 2010). Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Hedef yaş grubu (Yıl boyunca veri toplama esnasında öğrenciler 16 yaş ortalamasında planlanmaktadır ve 2007 – 2011 de 15,8 yaş ortalaması ile çalışmalar yürütülmüştür),
- Ustaca hazırlanmış sorular (Her uygulamada yeni güncel gelişmelere göre var olan ve eklenmesi düşünülen anket maddeleri üzerinde çalışılarak anket metninin güncellenmesi),

- Ulusal temsil örneklemelerinin oluşturulması (Her ülkede en az 2.400 katılımcı öğrenci örneğine uygulanır. 2011 yılında 110.000'den daha fazla Avrupalı öğrenci anketi uygulandı),
- Anket lideri protokolü (Öğretmenlerin/araştırma asistanlarının kimler olacağı ve sorumluluklarının neler olduğunun planlanması),
- Veri toplama prosedürünün oluşturulması,
- Veri toplama süreci (Yapılacak bölgesel seminerlerden, verilerin toplanmasına; raporların hazırlanmasından, sonuçlar hakkında lansmanın yapılmasına kadarki bir yıllık sürecin yapılandırılması),
- Ortak veri tabanının uzmanlar tarafından (Koordinatörler/veri tabanı yöneticisi) oluşturulması,
- ESPAD El Kitabı.

ESPAD Projesinin Etkisi

ESPAD'ın hedefleri arasında özellikle iki husus yukarıda da vurgulanmıştı. Bunlar: Bağımlılık yapıcı maddeler alanında ulusal ve uluslararası politikaların değerlendirilmesi için ESPAD verilerinin etkin kullanımını sağlamak; bir diğeri ise, kamusal politikaların tartışılması ve hazırlanmasında, önleme faaliyetleri dâhil, gençler arasında alkol ve uyuşturucu kullanımının önlenmesi için yapılandırılacak çalışmalar için kullanılabilir veriler sunmak.

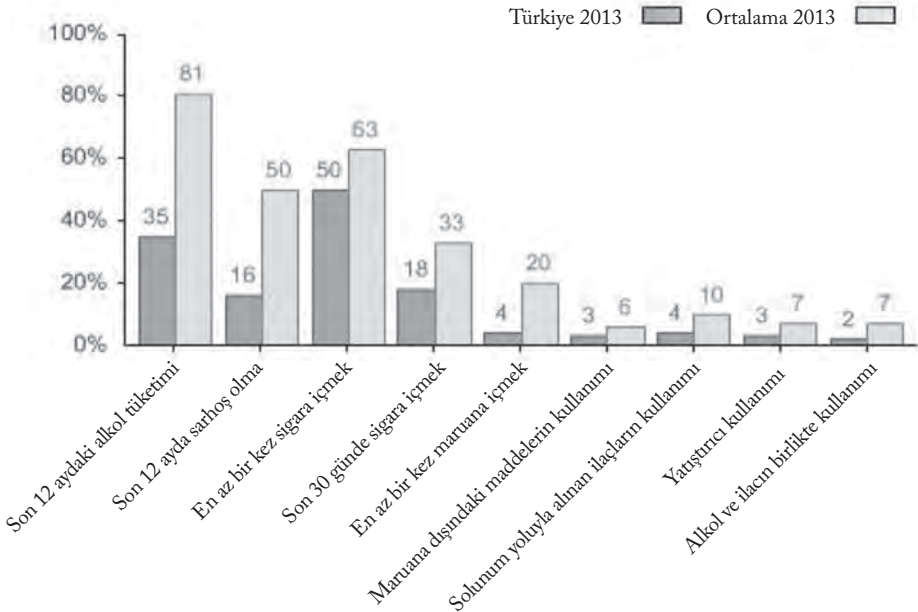
Bu amaçla ilgili olarak 2003 ve 2012 tarihlerinde "Etki Araştırması" adıyla iki çalışma yapılmıştır. 2003 ESPAD Etki Araştırması, 1995 ve 1999 tarihli ESPAD anket verilerini; 2012 ESPAD Etki Araştırması ise, 2003, 2007 ve 2011 tarihli ESPAD anket verilerinin ülkeler içindeki etkilerini farklı kriterler yönüyle incelemiştir.

2012 ESPAD Etki Araştırması sonuçlarına göre yapılan değerlendirmelerde üç dönem hâlinde, uygulamaların yapıldığı ülkelerdeki verilere medya ilgisi %61 düzeyinde olup çok / oldukça yüksek bir paylaşımın medyada tartışıldığını ve verilerin kullanıldığını göstermiştir. Politikacılar arasında ilgi %71 düzeyinde olup politikacılar tarafından çok / oldukça yüksek düzeyde çeşitli yerler-

de yapılan değerlendirmelerde ESPAD verilerinin kullanıldığı raporlanmıştır. Uyuşturucuyla ilgili tartışmalarda ESPAD verilerinin kullanım oranının ise %89 düzeyinde olduğu raporlanmıştır. Aynı zamanda ilgili verilerin (uluslararası ve/veya ulusal) politik girişimlere veya ülkedeki yerel, bölgesel ya da ulusal düzeyde uyuşturucu politikası üzerinde %58 düzeyinde doğrudan bir etkiden bahsedilmiştir (Hibell, 2014).

ESPAD Projesi ve Türkiye

ESPAD Projesi'ne Türkiye 1995 (İstanbul) ve 2003 (6 şehir) yıllarında dâhil oldu (Hibell ve ark., 1997; Hibell ve ark., 2004). Ancak anket ülkenin en fazla altı ilinde uygulanabildi ve devamlılığı söz konusu olamadığından etkin bir veri alımı ve karşılaştırılması da gerçekleştirilemedi. Şekil 1'de görüldüğü gibi altı şehrimizde yapılan uygulamalar ülke verileri olarak düşünülüp Avrupa ülke ortalamaları ile karşılaştırıldığında kullanım davranışlarının daha az olduğu gözlenmiştir. Ancak sürdürülebilirlik sağlanamadığı için dönemsel olarak kullanım davranışlarının ne boyutta bir eğilim gösterdiği görülememiştir.

Şekil 1: 2003 ESPAD Türkiye ve ortalama verilerin karşılaştırılması (ESPAD, t.y.).

ESPAD Projesi'nin Önümüzdeki Dönemde Türkiye'ye Katkısı

ESPAD Projesi'nin 2015 yılında altıncısı uygulanacaktır. Avrupa'da 40 ülkenin katılımı ve 110.000'in üzerinde öğrenciye ulaşılması planlanmaktadır. Aynı zamanda madde kullanımı ve bağımlılık alanındaki yeni yönelimler de dikkate alınarak anket içeriğindeki sorular güncellenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin 2015 yılı içerisinde böyle bir çalışmada olmasının ülkeye kazandırabileceği katkılar şu şekilde sıralanabilir:

- İlk defa uluslararası düzeydeki bir çalışma Türkiye'de geniş katımlı olarak uygulanabilecek,
- Aynı anket ile birçok farklı bağımlılık davranışı (sigara, alkol, esrar, diğer yasa dışı maddeler, uçucular, yeni psikoaktif maddeler, internet, bahis ve kumar gibi) hakkında ulusal düzeyde okul tabanlı verilere ulaşılabilecek,
- Kullanım davranışı ile ilgili eğilimlerin izlenmesine olanak sağlanabilecek,
- Diğer Avrupa ülkelerinden gelen veriler ile karşılaştırılabilir olan madde kullanımı verilerine hızlı erişim sağlanabilecek,
- Genişletilmiş örneklerde, alt gruplarda ilginç madde kullanım verilerine ulaşılması sağlanacak (ör. farklı şehirler, farklı bölgeler),
- Öğrenciler arasında alkol ve diğer uyuşturucu kullanımına yönelik ESPAD Projesi tarafından geliştirilen bilgi ve uzmanlığa erişim kapsamının genişletilmesi sağlanabilecek,
- Okul anket verilerinin bulunurluğu, kalitesi ve karşılaştırılabilirliğinin artırılması ve bu alanda mevcut verilerden azami analitik içgörü elde edilmesi sağlanabilecek,
- Elde edilen veriler, ulusal stratejilerin ve eylem planlarının hazırlanmasında, yeni politikaların geliştirilmesinde katkıda bulunabilecek,
- Madde kullanımı ve bağımlılık süreci ile mücadelede önleme faaliyetleri için teşvik oluşturulabilecektir.

Sonuç

ESPAD veri toplama çalışması ulusal ve uluslararası boyutta öğrencilerin madde kullanımını hakkında pek çok yeni ve önemli bilginin elde edilmesine katkı sunmaktadır. ESPAD Projesi kapsamında alınan bilgiler bize sigara, alkol, yasa dışı bağımlılık yapıcı maddeler, sakinleştirici / yatıştırıcı ilaçlar ve özellikle son dönemde bahis / kumar, internet gibi davranış bağımlılıklarıyla ilgili eğilimler hakkında da veriler sunmaktadır. Özellikle 1995'ten bu güne yaklaşık 20 yıllık bir süreçte dünya ve bağımlılık kavramları metodolojik olarak da çeşitli değişimler yaşamaktadır. ESPAD Projesi kapsamında bu tür vurgulara da dikkat edilmektedir. Bu nedenle 2015 ESPAD uygulaması özellikle öğrencilerin yeni psikoaktif maddelere ve e-sigaraya, aşırı internet kullanımına, oyuna ve bahis / kumara yönelme davranışlarıyla ve eğilimleriyle ilgili verileri de hem ulusal hem de uluslararası düzeyde değerlendirecektir.

Gelecekte ne kadar fazla veri toplama çalışması yapılırsa eğilimler de o kadar net bir şekilde görülebilecektir. ESPAD verilerine dayalı analizler; özellikle geçerlik sorunları, politikaların değerlendirilmesi, risk faktörleri, tutumlar ve eğilimler gibi başlıca konularda bağımlılıklar alanında önemli katkılar sunmaktadır.

Türkiye her ne kadar AB üyesi ülkeler kadar madde kullanımı ve bağımlılık sorununu yaşamıyor olsa da gelecek dönemler için, genç nüfusunun fazla olması nedeniyle, önemli bir risk altındadır. Özellikle son dönemde basılı ve görsel medyada yapılan değerlendirmeler, yıllara göre yayımlanan ulusal uyuşturucu raporları, kurumsal veriler ve yerel çalışma içerikleri, sorunun ülkemiz açısından artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Buradaki en önemli sorun ulusal / uluslararası anlamda güvenilirliğe ve geçerliğe, aynı zamanda dönemsel uygulamalara sahip bir çalışmanın uygulanmamış olmasıdır. ESPAD gibi bir projenin içerisinde bulunmak hem öğrencilerimizin dönemsel olarak riskli davranışlarla ilgili eğilimlerini gözlemlememizi hem de uluslararası boyutta diğer ülkelerle karşılaştırmalı verilerin sunulması noktasında kolaylıklar sağlayacaktır. Bu tür bir yaklaşım son dönemde ülkemizin uyuşturucuyla mücadele politikasını belirleyen strateji belgesi, eylem planları içerisinde özellikle vurgulanmaktadır.

ESPAD'ın ülkemize sunacağı katkılar yukarıda ayrıntılı olarak sunulmuştur. Bu kapsamda 2015 uygulamasında uygun bir bütçe çalışması ile bu tür bir projenin içerisinde olmak önemlidir ancak yeterli değildir. ESPAD Projesi okul tabanlı bir uygulama olduğundan okul dışındaki risk faktörlerinin anlaşılmasında, bu alandaki politikaların yapılandırılmasında ve uygulanmasında alan araştırmalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Sorun çok boyutlu olduğundan, sorunla etkin mücadelede bireyden başlayarak çok farklı kurumların katkı sunmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle farklı hedef kitlelere yönelik farklı çalışma içerikleri ile ortaya konulacak verilerle, etkin analizlerle, doğru politikaların geliştirilmesine, doğru kaynakların doğru projelere aktarılmasına, sonuç olarak da yıllara göre riskli davranışlardan ülkemizin ve özellikle gençliğimizin uzak tutulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. (n.d.). *Turkey: Key results 2003*. <http://www.espad.org/turkey> adresinden edinilmiştir.
- Hibell, B. (2014). *The 2012 ESPAD impact survey*. Lisbon: The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA). doi: 10.2810/19475
- Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Ahlström, S., Balakireva, O., Kokkevi, A., & Morgan, M. (2004). *The ESPAD report 2003. Alcohol and other drug use among students in 35 European countries*. Stockholm: CAN.
- Hibell, B., Andersson, B., Bjarnason, T., Kokkevi, A., Morgan, M., & Narusk, A. (1997). *The 1995 ESPAD report. Alcohol and other drug use among students in 26 countries*. Stockholm: CAN.
- Hibell, B., & Guttormsson, U. (2010). *Overview of the ESPAD Project Background, Methodology and Organisation* (The ESPAD Handbook, Section 2). Stockholm, Sweden: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.
- Hibell, B., & Guttormsson, U. (2013). *A supplement to the 2011 ESPAD Report – Additional data from Bosnia and Herzegovina (Federation of Bosnia and Herzegovina), Kosovo (under UNSCR 1244) and the Netherlands*. Stockholm, Sweden: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.
- Hibell, B., Guttormsson, U., Ahlström, S., Balakireva, O., Bjarnason, T., Kokkevi, A., & Kraus, L. (2012). *The 2011 ESPAD report. Substance use among students in 36 European countries*. Stockholm, Sweden: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs.